

Hümanizmden Posthümanizme Sanat Yapıtlarıyla Özgürlük ve Tutsaklık Algısı

Perception of Freedom and Captivity Through Artworks from Humanism to Posthumanism

 Duygu Kornoşor Çınar

Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam
Bölümü, kornosord@gmail.com, Ankara/Türkiye.
<https://ror.org/04kwvgz42>

Öz

Bu çalışma, özgürlük ve tutsaklık kavramlarının hümanizmden posthümanizme geçiş sürecinde nasıl dönüştüğünü sanat yapıtları üzerinden incelemektedir. Araştırma, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup, tarihsel ve felsefi analiz tekniği kullanılarak seçili sanat yapıtları üzerinden kavramsal değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada öncelikle özgürlük ve tutsaklık kavramlarının tanımları yapılmış, hümanizm öncesi dönemlerden başlayarak bu kavramların tarihsel evrimi takip edilmiştir. Raffaello'nun Atina Okulu, Turner'ın Köle Gemisi, Tammam Azzam'ın Suriye'deki Özgürlük Anıtı, Hayden Fowler'ın Orman Yangınları ve Pierre Huyghe'in Dış Zihin yapıtları analiz edilmiştir. Bulgular, hümanizmin başlangıçta etik değerler çerçevesinde şekillenen özgürlük anlayışının liberal hümanizmle birlikte antroposentrik ve tahakküm kurucu bir forma dönüştüğünü göstermektedir. Posthümanist yaklaşımın ise özgürlüğü ilişkisellik içinde bütünsel bir perspektifle yeniden tanımladığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, sanatın bu kavramsal dönüşümün hem ürünü hem de yaratıcısı olarak posthümanist özgürlük anlayışının inşasında kritik rol oynadığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hümanizm, Posthümanizm, Özgürlük, Tutsaklık, İnsan.

Abstract

This study examines how the concepts of freedom and captivity have transformed in the transition process from humanism to posthumanism through artworks. The research was conducted using qualitative research methodology, employing historical and philosophical analysis techniques to make conceptual evaluations through selected art works. The study first defines the concepts of freedom and captivity, tracing the historical evolution of these concepts starting from pre-humanist periods. Raffaello's School of Athens, Turner's The Slave Ship, Tammam Azzam's Statue of Liberty in Syria, Hayden Fowler's Bushfires, and Pierre Huyghe's Exomind works have been analyzed. The findings show that humanism's understanding of freedom, initially shaped within the framework of ethical values, transformed into an anthropocentric and domination-establishing form with liberal humanism. It has been determined that the posthumanist approach redefines freedom with a holistic perspective within relationality. In conclusion, it has been revealed that art plays a critical role in the construction of posthumanist understanding of freedom as both a product and creator of this conceptual transformation.

Keywords: Humanism, Posthumanism, Freedom, Captivity, Human.

BAŞVURU TARİHİ / RECEIVED: 01/10/2025 | KABUL TARİHİ / ACCEPTED: 01/12/2025

Atıf bilgisi / Cite this article as: Kornoşor Çınar, D. (2025). Hümanizmden Posthümanizme Sanat Yapıtlarıyla Özgürlük Ve Tutsaklık Algısı.

Art-e Sanat Dergisi, 18(36), 968-993.

Çalışma Sanatta Posthümanist Özne Eleştirisi adlı tezden yararlanılarak üretilmiştir.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1. Giriş

Özgürlük ve tutsaklık kavramları, insanlığın varoluşsal serüveninde sürekli olarak tanımlamaya çalıştığı, birbirini tamamlayan ve dönüştüren temel kavramlar olmuştur. Bu kavramların her dönemde nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı, insanın düşünce yapısını biçimlendirerek eylemlerini şekillendirmiş ve toplumsal dinamikleri belirlemiştir. 14. yüzyılda ortaya çıkan hümanizm, insanı akıl aracılığıyla doğanın ve yaratıcının tahakkümünden kurtararak modern anlamda özgürlük arayışına girmesine yol açmıştır. Bu düşünsel dönüşümün sanat alanında kendini göstermesi ile hümanizm yaygınlık kazanarak güçlenmiş ve toplumsal yapıları derinden etkilemiştir. Ancak zamanla insanın bu özgürlük arayışı, paradoksal bir şekilde doğa ve diğer canlılar üzerinde hâkimiyet kurma çabasıyla sonuçlanarak yeni bağımlılık ve esaret türlerini beraberinde getirmiştir. Hümanizmin başlangıçta etik değerler çerçevesinde şekillenen özgürlük anlayışı, liberal hümanizmle birlikte antroposentrik ve tahakküm kurucu bir forma dönüşmüştür. Bu süreçte sanat, hem bu yapının inşasında hem de yapının ontolojik ve etik sorgulamasında etkin bir rol üstlenmiştir. Bu çalışmanın temel problemi, hümanizmden posthümanizme geçiş sürecinde özgürlük ve tutsaklık kavramlarının nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümün sanat yapıtlarında nasıl görünür hale geldiğini anlamaktır. Çalışmanın konusu, özgürlük ve tutsaklık kavramlarının tarihsel evrimini takip ederek, hümanist düşüncenin antroposentrik doğasının posthümanist teori üzerinden eleştirisini ve bu kavramsal dönüşümün sanat yapıtları aracılığıyla nasıl ifade bulunduğunu incelemektir. Bu bağlamda araştırma, Raffaello'nun *Atina Okulu*, François-Etienne Musin'in *HMS Erabus Buzlarda*, Turner'ın *Köle Gemisi*, Tammam Azzam'ın *Suriye'deki Özgürlük Anıtı*, Hayden Fowler'ın *Orman Yangınları* ve Pierre Huyghe'in *Dış Zihin* yapıtlarını analiz ederek, özgürlük ve tutsaklık anlayışlarının hümanist dönemden posthümanist yaklaşıma doğru nasıl evrildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, sanatın bu kavramsal dönüşümün hem ürünü hem de yaratıcısı olarak posthümanist özgürlük anlayışının inşasında oynadığı kritik rolü göstermeyi hedeflemektedir.

2. Özgürlük ve Tutsaklık Kavramlarının Güncel Tanımı ve Hümanizm Öncesi Tarihsel Süreci

Günümüzde özgürlük iki açıdan tanımlanmaktadır. İlki engel ya da tutsaklığın olmama durumu yani negatif özgürlük, ikincisi ise istenilen biçimde davranabilme imkânının varlığı yani pozitif özgürlük (Berlin, 1969:121-127). Negatif özgürlük herhangi bir müdahale ya da kısıtlama olmadan istendiği şekilde hareket edebilme özgürlüğünü nitelemektedir. Pozitif özgürlüğe göre negatif özgürlük gereklidir ama yeterli değildir. Yetersizliği özgürlüğü bir durumun olmaması üzerinden anlatırken tek yönlü kalmasında yatmaktadır. Kısıtlamaların olmaması bir insanı özgür kılacak imkânların olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda özgürlüğü kısıtlayan durumlar sadece dışarı kaynaklı değil içsel kaynaklı da olabilmektedir. Pozitif özgürlük bu açıdan yaklaşır ve kişinin kendi potansiyelini gerçekleştirmesinin, kendi özgürlüğünü yaşayabilmesinin gerekli koşullarının sağlanmasına odaklanır (Berlin, 1969:121-134). Tutsaklığı da iki şekilde tanımlayabiliriz. Biri fiziksel açıdan özgür olmama hali, diğeri ise zihinsel açıdan engellenme durumu. İlki hapsedilme, zorla alı konma gibi dışsal nedenlere bağlıyken ikincisi önyargılar, fobiler gibi içsel nedenlere bağlıdır (Budak, 2017:711,792).

İnsanlığın tanımlamaya çalıştığı birbirlerini tamamlayan ve dönüştüren bu iki kavram, aslında tarih boyunca değişen anlamlar kazanmıştır. İlkel yaşamda özgürlük ve tutsaklık, modern anlayıştan oldukça farklı bir şekilde yorumlanmış ve insanın doğayla olan ilişkisi üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde varoluş içinde doğa ile uyumlu yaşayan insan doğanın ona sunduğu şartlar içinde yaşamıştır¹ (Finlayson, 2023:65-67). Buna dayanarak insanın tüm varlığını borçlu olduğu doğanın kendisine sunduğu imkânlar ve şartlar dâhilinde doğa içinde özgür ve tutsak olduğu söylenebilir. İnsan, doğanın sağladığı kaynaklara ulaşabildiği sürece kendini özgür hissetmiştir. Yani bu özgürlük doğanın koşulları ve sınırları içerisinde şekillenmiştir. Kolektif

¹ Genel anlamda özgürlük ve tutsaklık insanın doğa karşısındaki durumu ile ilişkilendirilse de insanlar arası ilişkilerde de yer bulmaktaydı. İnsanın insanı özgürlüğünden mahrum etme durumu yaşam mücadelesi sırasında çıkan anlaşmazlıklar sonrası yaşanan kısa süreli işlevsel amaçlı bir durumdur. Bu anlamıyla tutsaklar ya adak olarak sunulur ve öldürülür ya da topluluğa kabul edilerek entegre olmuşlardır (Finlayson, 2023:69).

özgürlük² anlayışının belirlendiği bu dönemde doğanın sunduğu şartlara uyum sağlamak, insanın özgürlüğünü bir anlamda korumasını sağlarken, bu şartların dışına çıkma çabaları genellikle başarısızlıkla sonuçlanarak insanı doğanın esiri haline getirdiği söylenebilir. Bu dönemde insanın doğayla olan ilişkisinin, özgürlük ve tutsaklık arasındaki dengeyi biçimlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

M.Ö 10.000'lerde ilk medeniyetlerin ortaya çıkması ile savaş esirleri ve köleler aracılığıyla tutsaklık kavramı kurumsallaşmıştır. Özgür olmayan bireyler, iş gücü olarak ekonomik sistemin temel unsurlarından biri haline getirilmiş ve toplumsal yapının belirleyici bir parçası olmuştur (Lewin, 2015:372). Bu süreçte tarımın gelişmesi, şehir devletlerinin ortaya çıkması ve merkezî otoritelerin güçlenmesi ile özgürlük ve tutsaklık kavramlarının toplumsal ve siyasi bağlamda daha karmaşık bir biçimde ortaya çıktığı söylenebilir. Örneğin Antik Mısır, Mezopotamya ve Yunan medeniyetlerinde kölelik, sadece fiziksel bir durum olmanın ötesine geçerek bireyin toplumsal statüsünü ve ekonomik rolünü şekillendirmiştir (Şenel, 1997:53-60). Bu dönemde özgürlük ve tutsaklığın, bireylerin doğayla ilişkilerinden ziyade, toplumsal hiyerarşideki yerlerini ve devletle olan bağlarını ifade eden kavramlar haline dönüştüğü görülebilir.

Orta Çağ'da özgürlük ve tutsaklık ilk medeniyetlerdekine benzer biçimde feodal düzen ve kilisenin güçlü etkisi altında biçimlenerek bireylerin hem toplumsal statüsünü hem de ekonomik görevlerini belirleyen önemli unsurlar olmuştur. Bu dönemde dünyevi özgürlük, yalnızca soylular ve tüccar sınıfı gibi üst tabakalara tanınan bir ayrıcalık olarak öne çıkarken, bireysel haklar oldukça sınırlı bir çerçevede varlığını sürdürmüştür (Tanilli, 1999:218-225). Dünyevi tutsaklık da feodal düzenin alt sınıflarında yer alan bireylerin sosyal, ekonomik ve hukuki anlamda senyörlere bağlı bir yaşam sürdürmesi ve kilise kurallarına göre yaşaması olarak tanımlanabilir. Özgürlük ve tutsaklık, feodal sistemin katı hiyerarşisi içerisinde bireylerin toplumsal konumlarını ve yaşam koşullarını şekillendiren en önemli unsurlar arasında yer almaktaydı (Şenel, 1997:214). Dini anlamda ise özgürlük, bireyin ruhunu maddi zevklerden arındırarak tanrıya yakınlaşması olarak

²Bu özgürlük anlayışı ilkel topluluklardaki özgürlük anlayışıyla benzerlik gösterse de insanın sahip olduğu benlik algısıyla ondan farklıdır. İlkel toplumlarda bireysel benlik algısı, modern anlamda gelişmiş değildir (Carrithers vd., 2022:103-108).

tanımlanırken, dini tutsaklık da kişinin dünyevi arzulara ve günahlara bağımlılığıyla ilişkilendirilmiştir. Bu iki kavram, insanın manevi dünyasını şekillendirerek ruhsal yolculuğunda önemli birer rehber olmuştur (Şenel, 1997:230). Sonuç olarak, bu dönemde özgürlük ve tutsaklık kavramlarının doğayla olan bağının hiç kalmadığı ve bu kavramların yalnızca dini, siyasi, ekonomik ve toplumsal bağlamda ele alındığı söylenebilir.

14. yüzyıla gelindiğinde ise Rönesans, Reform Hareketleri, matbaanın icadı, bilimsel devrim ve feodalizmin çöküşü gibi toplumsal, kültürel, ekonomik ve bilimsel yapıda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle hem dünyevî hem de dinî anlamda özgürlük ve tutsaklık kavramlarının salt hümanizm odağında tanımlandığı görülebilir.

3. Hümanizm: Akla Dayanan Özgürlük Algısı

Hümanizm, insanı merkeze alan ve insan aklına, onuruna ve yeteneklerine değer atfeden bir düşünce yapısıdır. Orta Çağ'daki skolastik düşünceye bir tepki olarak doğan bu akım, özellikle Rönesans döneminde önem kazanarak bireyin özgürlüğüne, yaratıcılığına ve bilme yetisine odaklanmıştır. İnsanı akıl sahibi olması nedeniyle benzersiz kabul ederek onun karar verebilme ve kendi yaşamına yön verebilme yetisinin üzerinde duran hümanizm *akıl* ile insanın gelişebileceğini vurgular ve yöntem olarak da araştırma ve sorgulamayı kullanır. Bu bağlamda insan yaşamına hâkim olmuş olan gerek dinsel, gerek bilimsel, gerekse siyasal tüm otoritelere karşı eleştirel yaklaşımın insan özgürleşmesinin anahtarı olduğunu belirtir ve dogmatik yapıdan kurtularak bilgi sahibi olan bireyin toplumu da her alanda ileriye götüreceğini savunur (Cevizci, 2020:980-981). Bu bağlamda bireyin aklını ve karar verme yetisini kullanamaması ise sahip olduğu kapasiteye ulaşmasına engel olacağı için tutsaklık olarak nitelendirilebilir. Buradan anlaşılacağı gibi tutsaklığın öncelikle bireyin düşünsel boyutunda ele alındığı ve fiziksel tutsaklığın da bireyin düşündüğü gibi eylemde bulunamayışı, kendini gerçekleştirememesi olduğu söylenebilir.

Hümanist düşünürler arasında Erasmus (1466-1536), Tomas More (478-1535), Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) öne çıkar. İnsan doğası, özgürlüğü ve kapasitesine dikkat çeken Mirandola *İnsan Değeri Üzerine Konuşma* (1486) adlı yapıtında hümanizmi hiyerarşi

barındırmaksızın tüm insanlığın ortak değeri olarak kabul eder. Çatışmaların buna zarar vereceğini bu sebeple de anlayış içinde çözülmesi gerektiğini dile getirir. Erasmus ise 1509 yılında yazmış olduğu *Deliliğe Övgü* adlı yapıtında insanın dogmalara olan inancından eleştirel düşünce ile kurtularak kendini geliştirebileceğini imâ eder. More da 1516 tarihli *Ütopya* yapıtında insanının iyi bir yaşama sahip olabilmesi için adil, eşitlikçi bir toplum modelinin gerekli olduğunu belirtirken insanlar arasında çıkacak çatışmaların yıkımla sonuçlanacağını ve bunun ideal toplum modelinin oluşmasına engel olacağını belirtir. Her üç düşünürün de en göze çarpan ortak noktalarının doğuştan değer sahibi ve yaratıcı olan insanın sahip olduğu özgür iradenin sorumluluk ve erdemle dengelenmesi olduğu söylenebilir. İnsan en değerli varlık olarak kabul edilip merkezi konuma yerleştirilirken doğası gereği yaptığı seçimlerle iyi ya da kötü olabileceği üzerinde duran hümanizm anlayışı insanın doğru seçimler yapabilmesi için iyi eğitim almış olması gerektiğini vurgular. Bunun için de özellikle Antik Yunan ve Roma'nın klasik metinleri ve kültürel değerlerinin öğrenilmesini gerekli görür (Storer, 1980:21). Hümanizmdeki özgürlüğün bu sorumlulukla iç içe olduğu anlaşılabilir.

Hümanist düşüncede insanın değeri, özgürlüğü vurgulanırken aynı zamanda erdem kazanıp sorumluluk içinde eyleyişte bulunması önemli görülmüştür. Bu bağlamda klasik kaynakların incelenmesini ve insanların eğitilmesini yöntem olarak ileri süren hümanist düşünceyi gerek konu gerekse kompozisyonda yer alan karakter seçimi ile *Atina Okulu* (Görsel 1) adlı yapıtın verdiği düşünülmektedir. Mirandola, Erasmus ve More'un düşüncelerinin Raffaello tarafından freskaya dönüştürüldüğü bu yapıtın hümanist düşüncenin yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlendiği söylenebilir.

Görsel 1. Raffaello, *Atina Okulu/School of Athens*, 1511, Fresk, 770cm x 500cm, 1509-1511, Stanza della Segnatura, Vatikan.

Vatikan'da bir kütüphane için sipariş edilen 1509-1511 tarihli Raffaello'nun *Atina Okulu* adlı yapıtı (Görsel 1) sanatçı tarafından mekâna uygun olması amacıyla öğrenmeye, araştırmaya, düşünmeye sevk edici olarak tasarlanmıştır (Kovulmaz ve Sabuncuoğlu, 2010: 120). Yapıtında, filozoflara (ağırlıklıla antik çağ), bilim insanlarına ve sanatçılara yer veren Raffaello Rönesans döneminin bilim ve düşünce ile olan ilişkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Platon (portresi Da Vinci), Aristoteles, Sokrates, Pisagor, Heraklit (portresi Michelangelo), Diyojen, Öklid (portresi mimar Bramante), İbn Rüşd, Epicurus, Plotinus (portresi Donatello), Batlamyus, Apelles (Portresi Raffaello) freskoda yer alan kişilerden bazılarıdır (Kovulmaz ve Sabuncuoğlu, 2010: 120). İnsana ve insanın bilme isteğine vurgu yapan bu yapıtta bireyin sorgulayıcı, araştırmacı ve yorumlayıcı niteliği aracılığıyla akıl sahibi oluşunun öne çıkarıldığı görülmektedir.

Ancak zaman içinde hümanizmin özgürlük anlayışının insanın doğa üzerindeki egemenliğini pekiştirdiği, aynı zamanda da yeni tutsaklık biçimlerinin de doğmasına sebep olduğu söylenebilir. İnsanın doğa ve yaratıcı dâhil her türlü otoritenin boyunduruğundan kurtuluşu 17. yüzyıla doğru bireyin tüm edimlerini şekillendirmeye başlamıştır. Akıl ve iradenin ön plana çıktığı bu dönemde Bacon (1561-1626), Descartes (1596-1650) ve Newton'un (1643-1727) etkisi

olmuştur. İnsanın algısını ve kurduğu ilişkileri yeniden tanımlayan bu üç bilim insanı ve düşünür hümanist düşüncenin evriminde etkili olmuştur.

Bilgi ve bilimin önemine dikkat çeken filozoflardan biri olan Bacon deney ve gözlem sayesinde insanın doğanın bilgisine sahip olup onu yönlendirebileceğine değinir (Bacon, 1999:28). Doğayı insanın ilerlemesi için kaynak olarak gören Bacon *Novum Organum* (1620) kitabında bilim ve akıl aracılığıyla doğa üzerinde hâkimiyet sağlanabileceğini belirtir. İnsanın akıl ve bilim önderliğinde doğanın üzerinde özgürce hareket etmesinde bir sakınca görülmediği açıktır. Bir nevi insanın ilerlemesi için doğanın tutsaklığıyla sonuçlanacak edimleri özgürce yapmanın insanın sadece hakkı olmayıp aynı zaman da görevi de olduğu yorumu yapılabilir. Burada doğanın insanın kullanımında olan nesne statüsüne indirildiği açıkça görülmektedir. Bacon ile hümanizmin ilerleme için gerekli gördüğü antik döneme ait erdem ile şekillenen bilginin önemini kaybettiği, onun yerine deney ve gözleme dayanan bilginin geçtiği görülebilir. Böylelikle elde edilen bilimsel bilgiyle sağlanan ve süreklilik gösteren ilerlemenin bireyin özgürlüğünü ve dolayısıyla mutluluğunu sağlayacağı inancının inşa edildiği anlaşılabilir. Tutsaklık ise bilgi eksikliğinden kaynaklı cahilliğin şekillendirdiği yaşam içinde yer alan insanın durumu olarak tanımlanabilir. Özgürlük ve tutsaklığın insan bilgisi ve yaşamıyla ilişkili bir durum olduğu, insan dışında kalanların ise değerlendirme dışında bırakıldığı görülebilir.

Descartes da akıl temelli rasyonel düşünceye önem verir. "Cogito, ergo sum" (Düşünüyorum, öyleyse varım) diyerek, insanın varlığını düşünme edimi üzerinden kanıtlar. Özgürlüğü de bu bağlamda akıl yürütme biçimi ve içsel seçimle alakalı görür. Salt akıl aracılığıyla insanın özgürlüğe kavuşabileceğini söyler (Descartes, 2013:27). Tutsaklık ise bu bağlamda içsel ve dışsal nedenlerle insanın akıl yürütme ve cevap verebilme yeteneğinin kısıtlanması olarak tanımlanabilir. İnsan aklının doğanın işleyişini anlamak ve açıklamak için kullanılması insanı gerçek bilgiye götürerek eylemlerinde özgür kılacaktır (Descartes, 2013:30). Descartes'ın özgürlük ve tutsaklık kavramlarını salt insan ve insanın aklını kullanma yetisi üzerinden ele aldığı söylenebilir. Descartes, insanı tek düşünen varlık olan özne, doğayı da çözümlenebilecek ve insan tarafından kontrol edilebilecek mekanik bir yapıda nesne olarak gördüğü açıktır. Fakat doğanın bu durumu tutsaklık olarak görülmemektedir. Descartes'ın akıl ile düşünebilme edimini temel

alması ve Bacon'ın deneye dayanan bilgiyi öne çıkarması insanın doğa karşısında tahakküm kurmasını destekleyen bir algının oluşmasına zemin hazırlar.

Bacon'ın gözlem ve deneye dayanan bilimsel bilgi anlayışı Newton'da güçlenerek devam eder. Rasyonaliteye duyulan güven insanı ve onun sahip olduğu akli yücelterek onu benzersiz biçimde en tepeye yerleştirirken insanın özgürlüğünü ve doğayla kurduğu ilişkiyi yeniden biçimlendirmiştir. Newton'un yasalarla çözümlenen mekanik dünya anlayışı insan dışındaki her şeyin nesneleşmesine sebep olmuş ve insanın kendi yaşamını biçimlendirme gücü çerçevesinde onu kullanıma açmıştır (Taylor, 1992:151). Bilim aracılığıyla doğayı çözümleme ve şekillendirmenin özgürlüğün tanımı olarak ele alındığı ve bireyin akıl ve bilgi düzeyini geliştirmesiyle doğrudan bağlantılı görüldüğü anlaşılabilir. Bunun iki açıdan etki ettiği düşünülebilir. İlki insanın bilimsel gelişme ile istediği gibi davranabilme özgürlüğünün artmasıdır. İkincisi ise ilerleme sayesinde insanın doğa üzerinde daha çok tahakküm kurmasıdır. Tutsaklık ise doğanın yasalarının anlaşılmasında sonucunda insanın istediği gibi yaşayıp davranamaması, doğanın tutsaklığında yaşaması olarak tanımlanabilir. Yine özgürlük ve tutsaklığın sadece insan üzerinden kişinin potansiyelini gerçekleştirme ya da gerçekleştirememesi odağında tanımlandığı ve insanın özgürlüğünün amaç olarak kabul edildiği anlaşılabilir. Bunun için de doğanın yasalarını kavrayıp bu yasalar üzerinde kontrol sahibi olmanın insanın özgürlük alanını genişleten ve onu tutsaklıktan kurtaran temel unsur olarak ele alındığı söylenebilir. Akıl ve deney aracılığıyla doğanın kurallarını çözebilmenin ve onun üzerinde hâkimiyet kurabilmenin özgürlükle bağlantılı görülmesi bu yolda oluşabilecek gerek politik, gerek teknolojik gerekse ahlaki her türlü engelin ortadan kaldırılmasını gerekli kıldığı görülebilir.

Musin'in *HMS Erabus Buzlarda* yapıtında (Görsel 2); keşfetme arzusu ve bilimsel ilerleme isteği ile özgürce eylemde bulunup tahakküm ilişkileri kuran insanın Newtoncu mekanik dünya algısıyla hareket ettiğini gösterdiği düşünülmektedir. Yapıtın özgürlük ve tutsaklık kavramlarının güce dayanan ve güç sağlayan unsurlar olarak görülmesinin devletlerin siyasetine nasıl şekil verdiğinin anlaşılması bakımından iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilir. *HMS Erabus Buzlarda* adlı yapıtın hem bilim yolu ile insanın elde edileceği düşünülen özgürlüğe sahip olma isteğini hem de bu isteğin insan ve doğa üzerinde yarattığı tutsaklığı gözler önüne serdiği görülebilir.

Görsel 2. François-Etienne Musin, HMS Erabus Buzlarda/*HMS Erebus in the Ice*, 1846, Tuval Üzerine Yağlıboya, 117cm x 181cm, Greenwich Kraliyet Müzesi, Londra.

Yapıt 19.yüzyılın keşif, bilim ve ilerleme isteğinin görsel ifadesi olarak ele alınabilir. Erebus emperyal çıkarlarla Antarktika'yı keşfetmek amacıyla yola çıkan iki bomba gemisinden biridir (Honour ve Fleming, 2020:402). Bilimsel merak ve teknolojiye duyulan güvenle yeni coğrafi bilgiler ve rotalar bulmak amacıyla başlayan bu yolculuk sonu her ne kadar bir felaketle noktalansa da insanın bilme ve ilerleme isteğine, teknolojik gücüne işaret etmesi açısından tarih boyunca adı geçen bir olay olarak anılmıştır. Yapıtta akla, deneye dayanan gözlem ve doğanın çözümlenmesi düşüncesiyle tehlikeye atılan insanoğlunun doğa üzerinde giriştiği kahramanlığa atıfla insanın eylemlerinin barındırdığı üstünlük algısının ve hırsının boyutu görülebilir.

Yapıtların da görselleştirdiği gibi insanı merkeze koyan hümanizm içinde Erasmus, Thomas More ve Giovanni Pico della Mirandola'nın özgürlük ve tutsaklık anlayışı ile René Descartes, Francis Bacon ve Isaac Newton'un özgürlük ve tutsaklık anlayışları arasında önemli farkların bulunduğu görülebilir. En temel ayrımın Erasmus, More ve Mirandola'nın özgürlük ve tutsaklığı insanın etik çerçevesinde içsel gelişimini sağlaması ya da sağlamaması üzerinden ele alırken Descartes, Bacon ve Newton'un bu iki kavramı akıl ve bilim aracılığıyla insanın doğayı çözümlenebilmesi ve onu üzerinde tahakküm kurmasıyla tanımlaması olduğu düşünülmektedir.

Erasmus, More ve Mirandola özgürlüğü, insanın hem kendisi için hem de toplum için erdemli davranabilmesi olarak görürken, Descartes, Bacon ve Newton bireyin akıl ve bilgi yoluyla tutsaklıktan kurtulması olarak ele aldığı söylenebilir. İlkinde daha çok iç dünyadaki erdem ile sınırlandırılmış eğitime dayanan manevi özgürlük ön plandayken ikincisinde akıl ve bilgiyle tüm sınırları aşma gayretinde olan bilime dayanan dış dünyadaki maddi özgürlüğün ön planda olduğu anlaşılabilir.³

Hümanizmin idealist yönünün, gerçek dünya koşulları ve insan doğası etkisiyle liberal hümanizmin pragmatik bakış açısı karşısında bir anlamda yenilgiye uğradığı iddia edilebilir. Hümanizmin etik değerler odağında ilk önce insanın düşünsel boyutta kendi iç dünyasıyla kurduğu sonra bunun aracılığıyla dış dünyayla kurduğu ilişkileri, liberal hümanizmin bireysel özgürlüğü önceleyerek bilim ve akıl aracılığıyla insanın eylemsel boyutta doğrudan dış dünya ile kurduğu ilişkileri şekillendirme hedefinde olduğu anlaşılabilir.

Hümanizmin ortaya çıkışından birkaç yüz yıl sonra evrim geçirerek liberal hümanizme dönüştüğü ve bunun sonraki süreçlere de egemen olduğu görülebilir. Liberal hümanizmin tarih boyunca uygulanışı da, sosyal eşitsizlikler, savaşlar, insan hakları ihlalleri, çevre sorunları ve toplumsal dayanışma eksikliği gibi olumsuz sonuçların artarak şiddetlenmesine neden olmuştur (Said, 1979:38). Bunlar arasında kolonyalizm ve sömürgecilik liberal hümanist insan egemenliğinin ortaya çıkardığı en kötü sonuçlardır. Batılı ülkelerin bilim ve teknikte ilerleme sebebi ile kazandığı edimsel özgürlüğü diğer ülkeleri tutsak etmek için kullanması yıkıcı sonuçlara sebep olmuştur. Az bir kesimin sahip olduğu özgürlük yerli halkların ve kültürlerin yok edilmesine, savaşa, çatışmalara, eşitsizliğe, ayrımcılığa, şiddete, sömürüye, asimilasyona, köleliğe, çevre sorunlarına sebep olmuştur (Said, 1979:73-92). Bu durum, insan merkezli hümanizmi ve onunla şekillenen özgürlük anlayışının sorgulanmasını gerektirmiştir.

Bu kavramsal sorgulamayı sanat alanında Turner'ın *Köle Gemisi* (Görsel 3) yapıtında da görebiliriz. Liberal hümanizmin özgürlük atfettiği *insanın* eylemlerinin yol açtığı nesneleştirilmenin

³ Makalenin bundan sonraki bölümünde Erasmus, More ve Mirandola'nın temsil ettiği hümanizm için *hümanizm* kavramı kullanılırken Descartes, Bacon ve Newton'un temsil ettiği hümanizm için *liberal hümanizm* kavramı kullanılacaktır.

yok etmeye kadar varabilecek tutsaklıkla sonuçlanması yapıtta işlenen konu olmaktadır. Yapıtın, liberal hümanizmin vadettiği özgürlüğün tutsaklık barındıran diğer yüzünün gözden kaçmamasını sağlayan iyi bir örnek olduğu düşünülmektedir.

Görsel 3. J.M.W. Turner, *Köle Gemisi/The Slave Ship*, 1840, Tuval Üzerine Yağlıboya, 91cm x 122cm, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

Köle Gemisi adlı yapıt gerek kullanılan ışık ve renk dolayısıyla gerekse denizin ve gün batımının ön planda olmasıyla ilk bakışta bir manzara resmi gibi algılansa da detayda korkunç bir gerçeği dile getirmektedir. Yapıtın 1781 yılında köle ticareti yapan bir İngiliz gemisinde yaşanan erzak ve su sıkıntısı sebebiyle gemideki kölelerin denize atıldığı Zong Katliamı adıyla bilinen bir durumdan esinlendiği düşünülmektedir (Kovulmaz ve Sabuncuoğlu, 2010:278).

Görsel 4 ve 5. J.M.W. Turner, *Köle Gemisi/The Slave Ship*, 1840, Detay, Tuval Üzerine Yağlıboya, 91cm x 122cm, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

Diri ya da ölü fark etmeksizin denize atılan Afrika kökenli insanların balıklar ve martılar tarafından yenildiği anı gösteren yapıt yardım isteğiyle uzanan insanların eline yaptığı vurgu ile acımasız bir duruma işaret etmektedir (*Honour ve Fleming, 2020:656*). Yapıt köle ticaretinin temelinde yer alan düalistik algıyla ötekileştirilip nesneleştirilen halkların durumunu anlatmaktadır. Özgürlük, yaşam ve hak kavramlarının üzerinde yükselen liberal hümanizmin bu kavramları kimin için geçerli saydığını Turner'ın yapıtıyla bize açıkça gösterdiği söylenebilir. Liberal hümanizm kriterleriyle inşa edilmiş olan değer algısının yarattığı sonuca dikkat çektiği düşünülen yapıt özgürlük ve tutsaklığın kime layık görüldüğünün eleştirisini yapmaktadır. Avrupalıların Amerika kıtasını her yönden sömürgeleştirdiği dönemi insan algısı üzerinden ele alan bu yapıt hem yapıldığı dönemde hem de şimdiki zamanda belli kesimce inşa edilen özgürlük kavramının tekrar düşünülmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablonun içeriğinin ilk bakışta fark edilmemesinin, gerçekliğin detaylarda gizli ya da örtük tutulması liberal hümanizmin özgürlük algısının bir simülasyon yaratıldığını göstermesi açısından da etkilidir. İnsana değer atfederek onu merkezi konuma oturtan ve bu kapsamda olumlu görülen hümanizmin zamanla dönüştüğü liberal hümanizm biçimiyle sahip olduğu *insan* algısının aslında ne kadar dar çerçevede olduğu, insan olarak kabul edilenin özgürlüğü ne şekilde kullandığı ilk bakışta gözden kaçmaktadır. Bu bağlamda yapıtın içeriğinin yanı sıra biçimsel anlamda da liberal hümanizmi eleştirdiği düşünülmektedir.

Liberal hümanizme ve liberal hümanizmin özgürlük anlayışına yönelik sistematik düşünsel ilk tepkiler 19. yüzyıl ortalarında sosyalist hareketler ile olmuştur. Karl Marx *1844 Elyazmaları* kitabında liberal hümanizmin bireysel özgürlük anlayışı yerine toplumda sağlanacak eşitlik ve adaletin önemine vurgu yaparak liberal hümanizmi avantajlı kesimi koruyarak eşitsizliğe sebep olmakla eleştirmiştir. 20. yüzyılın başlarında feminist hareketler bunu takip etmiştir. Liberal hümanizmin kadınların ezilmesine neden olduğunu dile getiren feminist düşünürlerden biri olan Simone de Beauvoir liberalizmi *İkinci Cinsiyet* adlı yapıtında erkek egemen olmakla eleştirmiştir. Erkeğin özgürlüğünü ve erkek tarafından ötekileştirilenin tutsaklığını dile getirmişlerdir. Yüzyılın ortalarına doğru postmodern düşünürler de liberal hümanizmin genel geçer kalıp bir insan algısına sahip olduğunu dile getirerek özgürlüğü ve tutsaklığı bunun özelinde

ele aldığı ve kültürel çeşitliği bu bağlamda göz ardı ettiği için eleştirmişlerdir. Edward Said, evrensel olarak tanımlanan *insanın* batının emperyal gücünü devam ettirmesi için dayattığı, batı kültürünün üstünlüğüne hizmet eden dışlayıcı nitelikte olduğunu *Kültür ve Emperyalizm* adlı kitabında sıklıkla dile getirir. 21. yüzyıl ile de çevresel hareketler liberal hümanizmin sermaye ve kâr odaklı davranış kalıbının ekolojik dengeyi tehlikeye attığını dile getirerek eleştirmişlerdir. Bruno Latour *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime (Gaia ile Yüzleşmek: Yeni İklim Rejimi Üzerine Sekiz Ders)* adlı kitabında liberal hümanizmin insanı çevresinden, doğadan ayırması ve özgürce onlara hükmeden olarak konumlandırmasını eleştirmiştir.

Bu eleştiriler, liberal hümanizmin sınırlılıklarını ve ilişkisel bağlamdaki yetersizliklerini tespit ederek alternatif düşüncelerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle kuantum fiziğindeki ilerlemeyle şekillenen kuantum felsefesi liberal hümanizmin dayandığı salt insana atfedilen özerklik, kimlik ve özgürlüğe dair etik, ontolojik ve epistemolojik sorgulamayı arttırarak 21. yüzyılda posthümanist düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur.

4. Posthümanizm: Hümanist Özgürlük Algısı Yanılsamasının İfşası

Posthümanizm adından da anlaşıldığı gibi hümanizmden *post* ekiyle ayrılmaktadır. Bu ekin hümanizm ve liberal hümanizm tarafından üretilen anlam ve değer yargılarının aşıldığı, geçerliliğinin olmadığını ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

Posthümanizm ilk olarak hümanizm ve liberal hümanizm tarafından merkeze oturtulan ve *insan* olarak kabul edilip her türlü özgürlük bahşedilenin kimliğine odaklanır. Hümanizm ve liberal hümanizm tarafından kimin insan olarak kabul edildiğini inceler. Hümanizm ve liberal hümanizm bireyin özgürlüğünü ve potansiyelini vurgulasa da, bu özgürlük anlayışının genellikle belirli bir sosyal sınıf, cinsiyet ve etnik grupla sınırlı kaldığını tespit eder. Hümanist ve liberal hümanist düşünürler, çağlarının toplumsal önyargılarına bağlı kalarak, kadınları, çocukları, beyaz ve batılı olmayanları, üst sınıf içinde yer almayanları, yetersiz eğitimlileri, hastaları, engellileri ve bunun gibi grupları ya insan tanımlamasının dışında tutmuş ya da dikkate almamışlardır. Bu durum, hâlihazırda bazı grupların dışlanmasını ve özgürlüklerinin değersiz görülmesini pekiştirmiş ya da bunlara kayıtsız kalınmasına sebep olmuştur. Özellikle liberal hümanizmde insan ve

özgürlük tanımları tüm insanları kapsamak yerine insanlar arasında çok küçük bir azınlığa (WEIRD)⁴ ait görülmüştür (Henrich, 2021:209).

Liberal hümanizmin indirgemeci ve ayrıştırıcı insan tanımının muhalif sanatçı Tammam Azzam tarafından yapıtlarında sıklıkla işlenen konulardan olduğu düşünülmektedir. Sanatçının *Suriye'deki Özgürlük Anıtı* (Görsel 6) bunlardan biri olmaktadır. Yapıtta konu olarak WEIRD' e ait olan ve onun özgürlüğü lehine hareket etmekle tanımlanan *evrensel* özgürlük algısının sebep olduğu toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik her türlü insani ve çevresel tutsaklıkların posthümanist bakış açısıyla eleştirisinin yapıldığı anlaşılabilir.

Görsel 6. Tammam Azzam, *Suriye'deki Özgürlük Anıtı / Statue of Liberty in Syria*, 2013, Dijital Kolaj, Özel Koleksiyon.

⁴ WEIRD: Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic yani Batılı, Eğitilmiş, Endüstrileşmiş, Zengin ve Demokratik kelimelerinin kısaltmasıyla nitelenen insan. Kısaltmanın metin içinde İngilizce kullanılmaya devam edilmesinin nedeni *weird* kelimesinin tuhaf, rahatsız veya huzursuz edici anlamlarına gelmesiyle liberal hümanist özneyi iki açıdan işaret etmesi sebebiyle literatürde de bu şekilde kullanılmasıdır.

Yapıtlarını dijital ortamda meydana getiren Suriyeli sanatçı Tammam Azam *Suriye'deki Özgürlük Anıtı* adlı yapıtında dünyaca bilinen ve ABD'nin ve uyguladığı siyasetin simgesi haline gelmiş olan *Özgürlük Heykeli*'ni savaş sırasında yıkılan, harabeye dönen bina fotoğraflarının parçalarını kullanarak fotomontaj tekniği ile dijital ortamda yeniden meydana getirmiştir. Kullanılan renkler, moloz yığınlarından oluşan arka plan ve tozlu hava yaşanan tahribatı ve hissedilen hayal kırıklığını vermektedir. Azzam yapıtta Suriye'de yaşananlar üzerinden Irak, Afganistan da dâhil geniş bir bağlamda Orta Doğu bölgesinde ABD başta olmak üzere Batı'nın özgürlük getirmek amacıyla gerçekleştirdiği eylemlerinin yarattığı yıkımı göstermektedir. Sanatçı, Batılı kanadın hegemonyasının ve taraflı özgürlük algısının yarattığı maddi-manevi her türlü insani yıkımı özgürlük anıtı metaforuyla ironik biçimde eleştirmektedir. Yapıtın, Batı'nın demokratik yolla özgürlük getireceği söyleminin ardında yatan asıl gerçeği, yani kendini rasyonel gören batının jeopolitik çıkarlarının ötekileştirilenin haklarından daha değerli olduğunun ifşası olduğu söylenebilir. Önemli olan küresel adalet, özgürlük ve hak değil WEIRD'in adaleti, hakkı ve yaşamıdır. Metafor olarak kullanılan *Özgürlük Anıtı* formunun dikey oluşunun da liberal hümanizmin içinde saklanan dikey hiyerarşik ontik yapıyı simgelediği düşünülmektedir.

Ayrıca yapıtın teknik yönüyle de liberal hümanist özgürlük algısının yarattığı simülasyona gönderme yaptığı görülmektedir. Azzam dijital olarak tasarlanmış olsa da gerçekten fiziksel yapıda bir heykel izlenimi yaratarak izleyiciyi bir yanılsama içine sürüklemektedir. Bu bağlamda Batı'nın vadettiği özgürlüğün aslında kimin yararına olduğunun, kime özgürlük kime tutsaklık getirdiğinin sorgulanmasını sağlar. Buna göre, liberal hümanizmin özgürlük vadinin aslında simülatif bir özgürlük olduğu da ele verilmiş olur. Dikey ontolojinin en tepesinde yer alan ve WEIRD olarak adlandırılan azınlığın çıkarıcı özgürlüğü için ötekileştirilenler simülatif bir özgürlüğün içine sürüklenmiştir.

Liberal hümanizmin ötekileştirici ve dolayısıyla asıl olanın özgürlüğü için tutsak edici bakış açısı posthümanist düşünce ile temelinden sorguya açılır. Kuantum fiziği deneylerinden elde edilen tespitlerin felsefi çıkarımlarını da dayanak alan posthümanizm ontolojik ve epistemolojik yönden liberal hümanizmin inşa ettiği yapının gerçeği yansıtmadığını öne sürer. Posthümanizm *oluşların* izole ve değişmez özellikte olmadığını, bilakis *ilişkisel* içinde süregelen *oluş* halinde

olduklarını dile getirerek liberal hümanizm içinde yer alan insan merkezli dikey yapılanmayı ortadan kaldırmayı amaçlar. Kuantum fiziğinin bulgularıyla posthümanizmin *yeni materyalizm* kanadında yer alan Karen Barad bu bakış açısının önemli ismi olmaktadır.

Barad düşüncelerini *entanglement/dolanıklık, intra-action/içten etkime, indeterminacy/belirlenemezlik* kavramları ile dile getirir. *Dolanıklığı* varlığın *ilişkisel oluş* hali ile beraber ele alır. *Oluş* içinde yer alan her bir *oluş* sürekli ilişkisellik içinde diğer *oluşlar* ile eyleyişte bulunmaktadır. Varlık kazanmış olan *oluş* bütünlükçü yapı içinde diğer *oluşlardan* izole ya da bağımsız değildir. Her bir *oluş* bu *dolanıklık* içinde *ilişkisellik*le süregelen *oluş* hallerine devam etmektedir (Barad, 2007: 388-389). *Dolanıklık* halinin *ilişkisellikli oluşu* sürekli inşa etmesine de Barad *içten etkime* demektedir (Barad, 2007:177). Buna bağlı olarak *oluş* içinde yer alan her bir *oluşun* kuracağı ve inşa edeceği *ilişkisel* durum *belirlenemez* olmaktadır (Barad, 2007:380). Sürekli *ilişkisellik* içinde *oluş* devam ettiğinden belirlenmiş, izole, bağımsız ve sabit varlıklardan söz edilemez. Buna göre de *oluş* içinde dikey hiyerarşik bir yapı söz konusu olamaz. *Oluş* hali içinde yer alan tüm *oluşlar* gibi insan da *yatay ontoloji* içinde sürekli bir ilişkisellik içinde *oluş* halindedir (Barad, 2007:168-185). Buna bağlı olarak da insana atfedilen özgürlük algısının da yeniden tanımlanmasının gerekliliği ortaya çıkar.

Posthümanizmin kökensel özelliği liberal hümanizm tarafından *akıl* sahibi olması sebebiyle en üstte kendini gören ve bu sebeple özgür eyleyicilik içinde her istediğini yapabileceğine inanan insanın hiyerarşik ontoloji anlayışını yıkmasıdır. Liberal hümanizmin sahip olduğu hiyerarşik ontik yaklaşımının doğayı ve diğer varoluşları ikinci plana atması insanın özgürlüğü lehine bunların tutsak edilmesine sebep olmaktadır. İnsan hümanizmle varlığını ve özgürlüğünü fark etmişken liberal hümanizm insanın bu özgürlüğünü etiği göz ardı ederek tahakküm kurma yolunda kullanmasına, ötekileştirdiği her varoluş üzerinde tutsaklık ilişkisi yürütmesine ve bunun tekrar tekrar üretmesine yol açmıştır. Tam da bu nedenle posthümanizmin, insan merkezli düşünceden uzaklaşarak, özgürlüğü insanın diğer varlıklarla *ilişkiselliği* içinde değerlendirdiği ve bu bütünsel *ilişkisellik* içinde tüm varoluşların var olup, varoluşlarını sürdürebilmesi olarak tanımladığı söylenebilir.

Sanatçı Hayden Fowler'ın her bir varoluşun varlığını diğer varlıklarla *ilişkisellik* içinde sürdürebildiğini işlediği *Orman Yangınları* adlı performansı (Görsel 8) posthümanizmin düşünsel pratiğinin sanat alanında nasıl yer aldığına örnek gösterilebilir. Yapıtın, insanı en tepeye yerleştiren dikey hiyerarşi yapının gerçek dışılığını ifşa ettiği ve bu bağlamda özgürlüğün bütünsel yapıda ilişkisellekle ele alınmasının önemini ifade ettiği söylenebilir. Yapıtın biçimsel, içeriksel ve uzamsal dil aracılığıyla doğaya özgür insanı tutsağıymış gibi davranılmasının sonuçlarına posthümanist bakış açısıyla eleştiride bulunduğu söylenebilir.

Görsel 7. Hayden Fowler, *Orman Yangınları/Bushfires*, 2010, Performans Sanatı, Avustralya, Özel Koleksiyon.

İnsanı merkeze alan dünya görüşünü eleştiren Fowler Avustralya'da 2009 yılında 400.000 hektar ormanlık alanı yok eden ve sayısız canlının ölümüne neden olan yangından ötürü 2010 yılında *Orman Yangınları* performansını gerçekleştirerek aslında insanın doğayla iç içe oluşuna vurgu yapmaktadır (http 1). Sanatçı, kendini yalıtılmış bir özgürlük içinde gören insan algısını yanlışlayarak izleyicinin özgürlüğünün bütünsel bir *oluş* içinde olduğunu kavramsal, duygusal ve estetik bir deneyim ile yaşatmaktadır. İnsan ile insan-dışı olan arasında kurgulanan düalizm, insanın bütüncül varoluşa yabancılaşarak kendini diğer her şeyden bağımsız bir özgürlük içinde

var olduğu yanılısamasına dayanmaktadır. İnsanın ilerlemesi adına yanılısamalı özgürlük algısı üzerinden doğayı araçsallaştırmasının aslında bütünsel bir ilişkisellik içinde olan insan varlığını da tehdit edece görülmektedir. Yanmış bitkiler ve öldükleri için suyun yüzeyine çıkmış balıklarla beraber sanatçı da onlarla birlikte ölüme teslim olmuş gibidir. Her bir *oluş ilişkiselliği*, insanın da *oluş* halinin belirlenemeyeceğini, dolayısıyla değişeceğini göstermektedir. Bu bağlamda sanatçı, insan kaynaklı yangınları insanın kendi varlığı da dâhil olmak üzere pek çok *oluşun* varlığını etkileyen ekolojik bir sorumsuzluk olarak değerlendirmektedir (http 1). Suyun içinde ölü balıklar gibi yatarken sanatçının ellerini suyun yüzeyinin üstünden yukarı doğru çıkarması bitkilerin dallarıyla bir ortaklık kurma ya da halen hayatta kalabilme umuduna bir gönderme olarak düşünülebilir.

Tarihi, felsefi, teknolojik ve ekonomik süreci bütünsel değerlendirdiğimizde *Köle Gemisi* (Görsel 3) adlı yapıtta yardım isteyen kölelerin elleri ile bir ortaklık kurmak mümkün gözükmemekte. Fowler çalışma ve düşüncelerini kendi web sitesinde “İnsan ve ekolojik felaketlerdeki rolünün belirlenmesi yoluyla baskın Batı söylemine karşı çıkmak; bu ideolojilerin devam etmesini eleştirmek ve alternatif gerçeklikler inşa ederek tarihi güç yapılarını ortadan kaldırmak” olarak nitelendirmiştir. Sanatçının *Orman Yangınları* yapıtında, insanı liberal hümanizmin yarattığı kurmaca özne ve özgürlük algısını yapıtı üzerinden estetik ve duygusal yöntemle yeniden düşünmeye ve sorgulamaya açtığı ve bunların insan merkezli olmayan bir biçimde ele alındığında içereceği potansiyelin hayal edilmesini amaçladığı düşünülebilir.

Orman Yangınları (Görsel 7) ve *Suriye'deki Özgürlük Anıtı* (Görsel 6) yapıtlarının her ikisinde de insanın yanılısamalı özgürlük ve ilerleme amacıyla gerçekleştirdiği eylemlerinin yarattığı yıkımın farklı göstergelerle işlendiği görülmektedir. *Suriye'deki Özgürlük Anıtı* ötekileştirilen insanın, yani WEIRD olmayanın yıkımını, *Orman Yangınları*'nın da insan-dışı olan doğanın yine ötekileştirilerek yıkımını ifade ettiği söylenebilir.

Liberal hümanizmin yanılısamalı özgürlük algısını eleştiren bir diğer örnek de Pierre Huyghe'in *Dış Zihin/Exomind* (Görsel 8) yapıtıdır.

Görsel 8. Pierre Huyghe, *Dış Zihin/Exomind*, 2017, Enstalasyon, Dazaifu Tenmangu Tapınağı, Fukuoka.

Sanatı *yaşayan bir sistem* olarak tanımlayan sanatçı Pierre yapıtını de bu nedenle dinamik ve değişimi bünyesinde taşıyacak biçimde tasarlamıştır. Başını arı kovanının kapladığı beton kadın heykeli oturur halde yeşillik bir alanda yerleştirilmiştir. İnsanın hem çıplak ve hem de betondan yapılmış olarak tasvir edilmesi insanın hem doğal yönüne hem de kültürel yönüne işaret edildiğini düşündürmektedir. Bu da insanın izole ve bağımsız bir özgürlük anlayışına sahip olamayacağını, hem doğal hem de kültürel her bir eyleyciliğin *ilişkiseliliği* ile eyleyişte bulunabileceğine yönelik bir anlatı olarak okunabilir.

Yapıtta doğal ortamlarında yaşayışlarına devam eden arıların zaman içinde kovana yaptıkları yeni eklemeler ve hava koşullarına bağlı olarak eriyen ya da terk edilen kovan bölümlerinin kaybı heykelin formunu değiştirmektedir. Ayrıca çevrede yer alan bitkilerin büyümesi ya da kuruyup yok olması yine *ilişkiselilik* içinde yapıta etki etmektedir. Sürekli *oluş* halindeki bu yapının insan formundaki heykeli dönüştürmesinin ve onunla beraber dönüşmesinin yapıtın adındaki dışsal bir yere gönderme yaptığını düşündürmektedir.

Dış zihin tabiri, insana özgü olmayan, *oluşa* ait olan, *oluşun içten etkimesinin ilişkisellik*le diğer tüm *oluşlarla* beraber eyleyişte bulunduğu işaret etmektedir. Ayrıca arı kovanının heykelin başında yer almasının bireysel insan aklının yerine kolektif aklın kabul edildiğine dair bir işaret olduğu da söylenebilir. Bu insan merkezli liberal hümanist öznenin sahip olduğu ve istediğini yapabilme ile özdeşleştirdiği yanılısamalı özgürlük algısının bir eleştirisi olarak görülebilir.

Yapıtın (Görsel 8) kontrol edilemez ve *belirlenemez* olup sürmekte olan *oluş* hali sanatçının da kim olduğunu belirsizleştirirken insan iradesini ya da kontrolünü ve dolayısıyla da mutlak özgürlük yanılısamasını sorguladır. Liberal hümanizmin insanı tek akıl sahibi kabul etmesi ile özgürlüğün de merkezinde görmesi böylece çöker. Çünkü liberal hümanist bakış açısı özgürlüğü insanın istediği davranışı sergileyebilme yetisi ve sorumluluğu olarak ele alırken yapıtın insan-dışının eyleyciliğini ortaya koyması liberal hümanist özgürlük anlayışının insan merkezini dağıtır. İnsan iradesinin ötesinde *oluşun* kendini sürekli örgütlemesi ve dönüşmesinin eyleyciliği insanın eyleyciliğini ve özgürlüğünü de içine alan bir yapıdır. Bu nedenle, *Dış Zihin* (Görsel 8) posthümanizmin *ilişkisel özgürlük* tanımlamasının görsel bir performatif temsili olarak görülebilir.

Posthümanizmde hümanizm ve liberal hümanizmdeki gibi salt insan algısı ve onun sahip olduğu haklar üzerinden düalizme dayalı tanımı yapılan özgürlük yerine, bütüncül yapı içinde ilişkisellikte şekillenen bir anlayışla özgürlüğün ele alındığı anlaşılabilir. Posthümanizmde özgürlük bu bağlamda haktan öte bilinçli sorumluluk olarak ifade edilebilir. Liberal hümanizm öncesi hümanizmde ileri sürülen diğer bireylere karşı olan ahlaki sorumluluk insanın özgürlüğünde belirleyici olurken posthümanizmde bu sorumluluğun sadece insanla sınırlandırılmayacağı tüm *oluşları* kapsadığı açıktır. Bunun aynı zamanda hümanizmdeki gibi insanın sahip olduğu ahlak ile değil *oluşun* eyleyciliği dolayısıyla *oluşun* sorumluluğu ile şekillendiği anlaşılabilir. Bu bağlamda *varoluşların* süreğen *ilişkiseliliğiyle* şekillenen özgürlüğün sabit olmadığı sürekli inşa halinde olduğu anlaşılır. Hümanizmlerde özgürlüğün tanımı insan tarafından yapılırken posthümanizmin özgürlüğün tanımının insan tarafından yapılamayacağını söylediği yorumu yapılabilir. Yani Posthümanist özgürlük için yalnızca insan iradesiyle sınırlandırılmadan, insanın diğer varlıklarla olan etkileşimleri ve bu etkileşimlerin doğası ile şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Çağlar boyunca özgürlük ve tutsaklık algısının kültürel, toplumsal, ekonomik, hukuki vb. yapılarca insan arzusu üzerinden inşa edilmesine karşılık posthümanizmin özgürlük anlayışını şekillendiren anlayış, varoluşun uzun süreli çıkarlarının korunması hedefidir. Hümanizm ve liberal hümanizm çerçevesinde yaşanmış olan geçmişteki deneyimler, insan dâhil tüm varoluşun bütüncül özgürlük hakkının korunmasının gerekliliğini göstermiştir. Posthümanizm insanın özgürlüğünü diğer *oluşların* devam özgürlüğünü gözeterek ele alır. İnsanın özgürlüğü, varoluşun yararı ile dengelenmelidir. Posthümanizmin özgürlük anlayışı tutsaklıkla sonuçlanan yıkıcı etkiler doğuran hümanizmin ve liberal hümanizmin özgürlük anlayışı değil, *ilişkisellik* içinde *oluş* temelinde sürekli şekillenen bir özgürlüktür. Tek tek birimlerin değil, bütünlüğe aittir. İnsan, diğer varlıklarla sürekli bir etkileşim içerisinde ve ancak bu etkileşimler aracılığıyla özgürlüğünü deneyimleyebilir.

Posthümanizmde özgürlüğün insan tarafından inşa edilemeyeceği bunun yerine bütünsellik içinde sürekli değişen *oluş* hali içinde insana tanınan bir imkân olduğu söylenebilir. Bu imkân *oluşa* bağlı olarak şekillenmektedir. *Oluş* içinde insan özerk bir özgürlüğe sahip değildir. Dolayısıyla özgürlük yalnızca bireysel seçimlerle veya eylemlerle sınırlı değildir, daha derin ve karmaşık bir anlam taşır. Liberal hümanizmde özgürlüğün, kişinin istediğini yapabilmesi ile ilişkilendirilirken posthümanizmde özgürlük, bireysel iradenin ötesine geçmeyle, bütünlükçü *içten etkimedeki oluş* içinde varoluşu benimsemeyle ve bu çerçevede var olmayı deneyimleme ile ilişkilendirildiği söylenebilir.

Bunun idrak edilmesi posthümanizmin özgürlüğü nasıl tanımladığının anlaşılması için en önemli nokta olarak görülebilir. Özgürlük hümanizmdeki gibi insanın ulaşması gereken bir amaç değil *oluşun* zaten *içten etkimesi* içinde *oluş* halinin devamı için bir ontolojik yani *varoluşsal* koşuldur, araçtır. Özgürlük, insanın varlığını, varoluşu, *oluşu* anlaması, bu bağlamda karar vermesi ve bu kararın sonuçlarıyla ilişkilidir. Bu noktada özgürlük algısında sanki insan öne çıkıyormuş gibi düşünülse de, özünde kendini liberal hümanist düşünceye dayanarak özgür zanneden insanın özgürlüğün *varoluşla* ilişkisellik içinde olduğunu idrak etmesiyle özerk özgürlük yanılığından kurtularak *oluşsal* özgürlükten bahsedildiği anlaşılabilir.

5. Sonuç

Hümanizmin ve liberal hümanizmin insan aklı ve potansiyeli üzerinden yeniden konumlandığı insan bu bağlamda yarattığı değer algısıyla düalistik yapıda ötekileştirdiği kendi dışında gördüğü her varoluş üzerinde tutsaklıkla sonuçlanan ilişkiler kurmuştur. Posthümanizm hiyerarşik yapıda insanı en değerli gören bu bakış açısını sorguya açmış ve özgürlüğü bütünsellik içinde süregelen *içten etkime* hali olarak görmüştür. Bu bağlamda posthümanizmin özgürlük tanımı olarak ele alınabilecek *ilişkisel özgürlüğün*, insan özgürlüğünün son bulması anlamına gelmediği, insanın, özgürlüğün katmanlı yapısını kavrayabilmesine ve hiç tamamlanmayan, tamamlanamayacak olan yardımcı bir anlatı olduğu düşünülebilir. Özgürlüğü salt insanın iradesiyle değil *oluş* halinde her bir *oluşun* eyleyciliği ile bütünsel yapıda olduğunun fark edilmesinde sanatın eleştirel ve dramatik yönüyle hem düşüncenin ürünü hem de düşüncenin yaratıcısı olarak posthümanist bakış açısının bireysel ve toplumsal özgürlük inşasında önemli bir rol üstlendiği düşünülmektedir.

Bu çalışma, özgürlük ve tutsaklık kavramlarının hümanizmden posthümanizme geçiş sürecinde nasıl dönüştüğünü sanat yapıtlarıyla üzerinden incelemiştir. Sanat, tarih boyunca insan düşüncesinin ve toplumsal dinamiklerin yansımalarını sunan güçlü bir araç olmuştur. Bu bağlamda, özgürlük anlayışının, hümanizmin idealist yönlerinin zamanla liberal hümanizm çerçevesinde nasıl bir evrim geçirdiği ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni tutsaklık biçimlerinin sanat yapıtlarında nasıl ifade bulunduğunu gözler önüne sermiştir. Hümanizm, bireyi merkeze alan bir düşünce yapısı olarak özgürlüğü etik değerler çerçevesinde tanımlarken, liberal hümanizm bu anlayışı bireysel özgürlük üzerine kurarak doğa ve diğer varlıklar üzerindeki tahakkümü pekiştirmiştir. Bu süreçte, sanat yapıtları, özellikle Raffaello'nun "Atina Okulu," Turner'ın "Köle Gemisi," Tammam Azzam'ın "Suriye'deki Özgürlük Anıtı," Hayden Fowler'ın "Orman Yangınları" ve Pierre Huyghe'in "Dış Zihin" gibi yapıtlar, bu dönüşümün izlerini taşımaktadır. Sanat yapıtları, yalnızca estetik bir değer taşımakla kalmayıp, aynı zamanda derin felsefi ve sosyolojik sorgulamaları da tetiklemektedir. Bu bağlamda, sanat özgürlük algısındaki dönüşümü, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sorgulanabilir bir alan olmaktadır. Örneğin, Turner'ın "Köle Gemisi," liberal hümanizmin sunduğu özgürlüğün arka planındaki tutsaklıkları gözler önüne

sererken, Azzam'ın yapıtı, Batı'nın özgürlük anlayışının yarattığı yıkımları ironiyle eleştirmektedir. Bu yapıtlar, özgürlük ve tutsaklık arasındaki ilişkiyi sorgulamakla kalmayıp, aynı zamanda bu kavramların tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiğini de göstermektedir. Posthümanizm, özgürlüğü insanın diğer varlıklarla olan ilişkiseliliği içinde yeniden tanımlarken, bu bağlamda sanatın rolünü kritik bir unsur olarak ortaya koymaktadır. Bu yeni perspektif, insan ve doğa arasındaki etkileşimi, özgürlüğün yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda tüm varlıkların ortak bir sorumluluğu olduğu anlayışına yönlendirmektedir. Sanat, bu bağlamda, hem bireylerin hem de toplumların özgürlük anlayışlarını sorgulamalarına yardımcı olabilecek bir mecra sunmaktadır.

Sonuç olarak, özgürlük kavramının posthümanist perspektiften ele alınması, sadece insanın değil, tüm varlıkların varoluşunu sürdürebilmesi için gerekli olan bir ilişkisellik anlayışını gerektirir. Bu çalışma, sanatın, özgürlüğün bu çok boyutlu ve karmaşık yapısını anlamada ve ifade etmede önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Sanatın bu bağlamdaki rolü, hem eleştirel bir bakış açısı sunması hem de bireylerin özgürlük algılarını dönüştürme potansiyelidir. Posthümanist anlayış, özgürlüğü ilişkiyel bir süreç olarak görmekte ve bu süreçte sanat sunduğu estetik ve düşünsel deneyimlerle bunun anlaşılmasında önemli rol üstlenmektedir. Bu durum, sanatın toplumsal değişimlerdeki rolünü ve etkisini daha da belirgin hale getirmektedir.

Kaynakça

- Bacon, F. (1999), *Novum Organum*, 2. Basım, çev. Talip kabadayı, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Barad, K. (2007), *Meeting the Universe Halfway*, Londra: Duke University Press.
- Berlin, I. (1969), "Two Concepts of Liberty", *Four Essays on Liberty*, Oxford: Clarendon Press, s.118-134.
- Budak, S. (2017), *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Carrithers, M., Collins, S., & Lukes, S. (1985), *The Category of the Person: Anthropology, Philosophy, History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cevizci, A. (2020), *Büyük Felsefe Sözlüğü*, c.I, 2. Basım, İstanbul: Say Yayınları.

de Beauvoir, S. (2003), *İkinci Cinsiyet*, 2. Basım, çev. Süheyla Kankaynar, İstanbul: Payel Yayınları.

Descartes, R. (2013), *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 4. Basım, çev. Engin Sunar, İstanbul: Say Yayınları.

Erasmus, (2002), *Deliliğe Övgü*, 6. Basım, çev. Nüsret Hızır, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Finlayson, C. (2023), *Akıllı Neandertal Mağara Sanatı, Kuş Avcılığı ve Bilişsel Devrim*, çev. Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul: Babil Kitap Yayınevi.

Fleming, J. ve Honour, H. (2020), *Dünya Sanat Tarihi*, 2. Basım, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yayınları.

Henrich, J. (2020), *The WEIRD People in the World: How the West Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous*, New York: Picador.

Kovulmaz, B. ve Sabuncuoğlu, A. (2010). *Sanat Atlası*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Latour, B. (2017). *Facing Gaia: Eight lectures on the new climatic regime*. Cambridge: Polity Press.

Lewin, R. (2015), *Modern İnsanın Kökeni*, 2. Basım, çev. Nazım Özüaydın, İstanbul: Say Yayınları.

Marx Karl, (1993), *1844 Elyazmaları*, 10. Basım, çev. Murat Belge, Ankara: Sol Yayınları.

Mirandola, G.P.D. (2017), *İnsanın Değeri Üzerine Söylev*, 5. Basım, çev. Levent Özşar, Ankara: Herdem Yayınevi.

Moore, T. (2006), *Utopia*, 7. Basım, çev. Mina Urgan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Said, E. (1979), *Orientalism*, Londra: Penguin.

Said, E. (1999), *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay, 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Stroer, M. B. (1980), *Humanist Ethics*, Newcastle: Dimensions.

Şenel, A. (1997), *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda, Orta Çağda ve Yeni Çağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 7. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tanilli, S. (1999), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: OrtaÇağ*, c.II, 2. Basım, İstanbul: Adam Yayınları.

Taylor, C. (1992), *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, 2. Basım, Cambridge: Harvard University Press.

İnternet Kaynakları

http 1: Fowler, H. (t.y.). "Bio: Hayden Fowler", <http://haydenfowler.net/> Erişim Tarihi:20 Eylül 2025.

http 2: "Interview with Bruno Latour and Martin Guinand", <https://theartpressasia.com/2020/11/25/interview-with-bruno-latour-and-martin-guinardcurators-of-2020-taipei-biennial>, Erişim tarihi: 20 Eylül 2025.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. Raffaello, "Atina Okulu", 1511,Fresk, Stanza della Segnatura. <https://www.sanattarihiplatformu.com/atina-okulu-the-school-of-athens716>, Erişim tarihi: 24.09.2025.

Görsel 2. François-Etienne Musin, "HMS Erabus Buzlarda/HMS Erebus in the Ice", 1846, Tuval Üzerine Yağlıboya, Greenwich Kraliyet Müzesi. <https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Francois-Etienne-Musin/1509807>, Erişim tarihi: 24.09.2025.

Görsel 3. J.M.W. Turner, "Köle Gemisi/The Slave Ship", 1840, Tuval Üzerine Yağlı Boya, Boston Güzel Sanatlar Müzesi. <https://www.mfa.org/exhibition/turners-modern-world>, Erişim tarihi:24.09.2025.

Görsel 4 ve Görsel 5. J.M.W. Turner, "Köle Gemisi/The Slave Ship", 1840, Detay, Tuval Üzerine Yağlıboya, Boston Güzel Sanatlar Müzesi. <https://www.mfa.org/exhibition/turners-modern-world>, Erişim tarihi:24.09.2025.

Görsel 6. Tammam Azzam, "Suriye'deki Özgürlük Anıtı / Statue of Liberty in Syria", 2013, Dijital Kolaj, Özel Koleksiyon, Tammam Azzam. <https://www.thesun.co.uk/news/2046979/aleppo-statue-of-liberty-twin-towers-image-syrian-artist/>, Erişim tarihi: 24.09.2025.

Görsel 7. Hayden Fowler, "Orman Yangınları/Bushfires", 2010, Performans Sanatı, Özel Koleksiyon, Hayden Fowler. <https://coeuretart.com/australian-bushfires-artist-hayden-fowler/>, Erişim tarihi: 24.09.2025.

Görsel 8. Pierre Huyghe, "Dış Zihin/Exomind", 2017, Enstalasyon, Dazaifu Tenmangu Tapınağı. <https://theartpressasia.com/2020/11/25/interview-with-bruno-latour-and-martin-guinardcurators-of-2020-taipei-biennial/>, Erişim tarihi: 24.09.2025.